

Elly Ebenspanger o slobodi volje

Gjurašin, Matko

Source / Izvornik: **Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine, 2018, 44, 439 - 467**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:261:083770>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-07**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Institute of Philosophy](#)

Elly Ebenspanger o slobodi volje*

MATKO GJURAŠIN
Institut za filozofiju, Zagreb

UDK 17 Ebenspanger, E.
1-055.2 (497.5)"19"
123.1

Izvorni znanstveni članak
Primljen: 5. 11. 2018.
Prihvaćen: 15. 1. 2019.

Sažetak

U ovom se članku analizira i ocjenjuje doktorska disertacija hrvatske filozofkinje Elly Ebenspanger (1904–1942), naslovljena *Problem slobode volje* (1939), koja je prva doktorska disertacija o problemu slobode volje obranjena na Sveučilištu u Zagrebu nakon njegove obnove 1874. godine. U disertaciji Ebenspanger želi odgovoriti na pitanje postoji li uz uzročno-determinističku perspektivu, po kojoj je naša volja determinirana, a naše radnje neizbježne, i perspektiva po kojoj imamo slobodu volje. Ebenspanger odgovara afirmativno i obrazlaže da je to perspektiva u kojoj se usmjeravamo prema vrijednostima. U toj etičkoj perspektivi sloboda je postulat i pri vrednovanju radnji ne uzima se u obzir uzročno porijeklo radnje. Takve su radnje izvan uzročnosti i stoga su slobodne. Zbog te perspektive zajedno s našim neposrednim doživljajem vlastite spontanosti i slobode Ebenspanger zaključuje da imamo slobodu volje.

Ključne riječi: Elly Ebenspanger, problem slobode volje, determinizam, indeterminizam, inkompatibilizam, libertarijanizam, neuzročni libertarijanizam; novokantovstvo, Wilhelm Windelband, Nicolai Hartmann, Immanuel Kant

1. Uvod

Problem slobode volje jedan je od filozofskih problema koji privlači pažnju filozofa još od grčke antike. Ono što stoji u pozadini problema jest to da se, s jedne strane, doživljavamo kao djelovatelji koji imaju dovoljno kontrole nad svojim radnjama da možemo reći da smo slobodni, moralno odgovorni za naše postupke i da sami uređujemo svoj život. No s druge strane, imamo osjećaj da našim životima upravljaju vanjske sile. Prema znanosti mi smo bića prirod-

* Članak je rezultat istraživanja na projektu »Hrvatske filozofkinje u europskom kontekstu«, HRZZ UIP-2017-05-1763, koji financira Hrvatska zaklada za znanost.

nog svijeta pod kontrolom prirodnih zakona koji određuju kako se ponašamo. Drugim riječima, posjedujemo naizgled međusobno sukobljena vjerovanja da smo slobodni i determinirani. Problem slobode volje pitanje je kako razriješiti taj sukob. Jedan način njegova rješavanja jest pokazati da sukoba između slobode volje i determinizma nema. Sloboda volje i determinizam mogu ići jedno uz drugo. To stajalište u odnosu slobode volje i determinizma naziva se kompatibilizam. Drugi način kako riješiti taj sukob jest potvrditi ga i odstraniti neizvjesnost: ili sloboda volje ili determinizam, ali ne oboje. To stajalište naziva se inkompatibilizam. Inkompatibilizam dolazi u dvjema varijantama. Prva varijanta afirmira postojanje slobode volje i negira determinizam, tj. afirmira postojanje indeterminizma u svijetu koji slobodu volje čini mogućom. Ta se varijanta inkompatibilizma naziva libertarijanizam. Druga varijanta negira postojanje slobode volje iz dva moguća razloga: drži da je determinizam istinit ili da sloboda volje nije spojiva ni sa determinizmom ni s indeterminizmom te ne postoji u bilo kojem slučaju. Ako je razlog prvi, varijanta se naziva tvrdi determinizam. Ako je razlog drugi, varijanta se naziva tvrdi inkompatibilizam.

Problem slobode volje predmet je zanimanja i hrvatskih filozofa. Jedan filozofski rad na tu temu jest doktorska disertacija hrvatske filozofkinje Elly Ebenspanger (1904–1942) pod naslovom *Problem slobode volje*.¹ To je prva disertacija na temu problema slobode volje koja je obranjena na Sveučilištu u Zagrebu nakon njegove obnove 1874. godine.² Izvornih primjeraka disertacije ima svega tri: dva se nalaze u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu³, a jedan u privatnom posjedu filozofkinje Mihaele Girardi Karšulin, koja je ustupila jednu fotokopiju Filozofskom fakultetu u Zagrebu radi arhivskih potreba, a drugu Institutu za filozofiju u Zagrebu 2015. godine (osebna komunikacija, 10. 12. 2018). Jedan od primjeraka disertacije iz Nacionalne i Sveučilišne knjižnice dostupan je u digitaliziranom obliku.⁴ U ovom ću članku analizirati problemski dio te disertacije i o njemu izreći kratku ocjenu.

¹ Elly Ebenspanger, *Problem slobode volje* (Zagreb: Tiskara C. Albrecht (P. Acinger), 1939).

Za kratki i tragičan životopis Elly Ebenspanger vidi Mihaela Girardi-Karšulin, »Elly Ebenspanger«, u: *Filozofkinje u Hrvatskoj*, ur. Luka Boršić i Ivana Skuhala Karasman (Zagreb: Institut za filozofiju, 2017), pp. 163–176, na pp. 163–165, 174–176.

² Ta se činjenica vrlo lako može ustanoviti pregledom popisa doktorskih disertacija Sveučilišta u Zagrebu. Vidi na na web stranici Arhive Filozofskog fakulteta u Zagrebu (<http://knjiznica.ffzg.unizg.hr/arhiv>) (posjećeno 10. 8. 2018) popis disertacija *Popis-disertacija-2015-12-23* u Excel formatu (<http://knjiznica.ffzg.unizg.hr/uploads/dc/5c/dc5c0afcb56b83906d566ec226b0b105/Popis-disertacija-2015-12-23.xls>).

³ Online katalog Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, http://katalog.nsk.hr/F/YLNP55Q911M4RQ55IXSQLGUJGPTTHI2ILNMUEXIDIAGNNXUET-05216?func=find-acc&acc_sequence=002870206 (posjećeno 23. siječnja 2019).

⁴ Ebenspanger, *Problem slobode volje*, Digitalne zbirke Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, posjećeno 6. kolovoza 2018, <https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=info&id=10490>

2. Elly Ebenspanger o slobodi volje

2.1 Temeljna struktura disertacije

Doktorska disertacija E. Ebenspanger sastoji se od uvoda i devet poglavlja: 1. »Historijski prikaz«, 2. »Determinizam-indeterminizam«, 3. »Pojam slobode«, 4. »Pojam volje«, 5. »Sloboda volje«, 6. »Prikaz Kantova rješavanja slobode volje«, 7. »Vlastito stajalište prema Kantovoj etici«, 8. »Princip kauzaliteta i njegovog značenje za problem slobode volje« i 9. »Zaključak za odnos slobode volje prema principu kauzaliteta« (sl. 1). Nakon toga slijedi popis literature, sadržaj i sažetak disertacije na francuskom jeziku.⁵

2.2 Uvod disertacije

U uvodu disertacije Ebenspanger najavljuje slijed svojih izlaganja. Problem slobode volje prikazuje kao središnji problem etike, ali odmah napominje da se problemom slobode volje uz etiku bave filozofske grane metafizika i spoznajna teorija te ostale discipline kao što su psihologija i pravo.⁶ Dalje navodi da će se u svojoj disertaciji baviti problemom slobode volje isključivo kao etičkim problemom koji određuje kao problem znanosti o vrijednostima, no da će izložiti i problem kako je tretiran u psihologiji. Problem slobode volje definira kao pitanje ima li pored uzročnog gledišta po kojem je volja determinirana i gledište prema kojem je ona slobodna.⁷ Volju određuje aktualistički, a ne supstancijalno, dok slobodu određuje negativno – kao odsutnost prisile i pozitivno – kao aktivnost u smjeru vrijednosti.⁸ Zatim prikazuje Kantovu teoriju slobode volje i prema njemu ima stajalište.⁹ Zadnji dio disertacije posvetit će odnosu slobode volje i uzročnosti.¹⁰ Namjerava pokazati da znanost, koja traži uzročnu povezanost svega, problem slobode rješava afirmiranjem determinizma. Indeterminizam se nalazi u perspektivi vrednovanja gdje je sloboda etički postulat.¹¹ Uz te dvije perspektive postoji i naša neposredna svijest o slobodi koja je metalogički temelj slobode volje.¹² Perspektiva vrednovanja i naša neposredna svijest o slobodi,

⁵ U sadržaju disertacije kao poglavlja pogrešno su navedeni »Cohenovo tumačenje Kantove etike« i »Windelbandovo stajalište prema Kantovoj etici«. Zapravo se radi o potpoglavljima u poglavlju »Prikaz Kantova rješavanja slobode volje«.

⁶ Ebenspanger, *Problem slobode volje*, p. 3.

⁷ Ibid.

⁸ Ibid.

⁹ Ibid., p. 4.

¹⁰ Ibid.

¹¹ Ibid.

¹² Ibid.

Sadržaj

	Strana
UVOD	3
Historijski prikaz	5
Determinizam-indeterminizam	29
Pojam slobode	33
a) Psiholgijski pojam slobode	33
b) Transcendentalna sloboda kod Kanta	34
c) Transcendentalno shvaćanje Kantove slobode po Cohenu	36
d) Pojam slobode u filozofiji vrednota	38
e) Zaključak	40
Pojam volje	
a) Psiholgijsko shvaćanje volje	43
b) Supstancijalno shvaćanje volje i protiv njega aktualistički pojam volje kod Wundta	45
c) Transcendentalni pojam volje kod Kanta	46
d) Cohenovo shvaćanje Kantovog pojma volje	48
e) Spoznajno-teorijske poteškoće supstancijalnoga pojma volje po Windelbandu	49
f) Shvaćanje volje u modernoj filozofiji vrednota	51
g) Zaključak	52
Sloboda volje	54
Teorija o slobodi volje: 1) neposredno doživljavanje	57
2) sfera refleksije	58
3) perspektiva vrednovanja	59
Prikaz Kantova rješavanja problema slobode volje	65
Cohenovo tumačenje Kantove etike	73
Windelbandovo stajalište prema Kantovoj etici	78
Vlastito stajalište prema Kantovoj etici	81
Princip kauzaliteta i njegovo značenje za problem slobode volje	85
Zaključak za odnos slobode volje prema principu kauzaliteta	93
Résumé	98
Literatura	101

Slika 1. Sadržaj doktorske disertacije Elly Ebenspanger.

smatra Ebenspanger, pokazuju da mi slobodu volje imamo te da nas znanost u tome ne može pokolebati.¹³

2.3 *Determinizam i indeterminizam*

Nakon što je izložila povijesni prikaz problema slobode volje od antike do suvremene filozofije u prvom poglavlju, u drugom poglavlju disertacije Ebenspanger se bavi determinizmom i indeterminizmom. Objašnjava da u kontekstu problema slobode volje postoje dva stajališta o uzročnosti – determinizam i indeterminizam. Prema determinizmu uzročnost je potrebna za tumačenje svih fizičkih i psihičkih pojava pa su tako i voljne radnje uzročno determinirane.¹⁴ Prema indeterminizmu voljne radnje nisu determinirane; one stoje izvan uzročnosti jer jedino tako djelovanje može biti slobodno i moralno odgovorno.¹⁵ Indeterminizam se opravdava time što etičke činjenice kao što su odgovornost, ubrojivost, osjećaj kajanja i savjesti ne bi bile moguće bez pretpostavke indeterminizma.¹⁶ Ako je radnja uzrokovana, ona je neizbježna te osoba koja ju je učinila ne može biti odgovorna za nju. Drugi argument za indeterminizam jest naša neposredna svijest da smo slobodni koja se iskazuje u osjećaju da smo mogli postupiti drugačije.¹⁷ Determinizam Ebenspanger karakterizira kao znanstveno stajalište, a indeterminizam kao etički postulat.¹⁸

Ebenspanger razlikuje više vrsta determinizma i indeterminizma. Apsolutni determinizam afirmira uzročnost u svim aspektima stvarnosti i nijeće postojanje slobode kao pojam suprotan nužnosti.¹⁹ Relativni determinizam afirmira slobodu shvaćenu kao slobodu od prisile. Uzrok radnje je osobnost osobe i sve dok osoba uzrokuje radnju bez prisile, ona je odgovorna za nju.²⁰ Apsolutni indeterminizam jest teza da je ljudsko djelovanje slučajno i proizvoljno. Kada osoba djeluje, djeluje bez ikakva motiva za radnju.²¹ Relativni indeterminizam dopušta da iza radnje stoji motiv, ali radnja ne može biti nužan učinak motiva niti je nužan učinak karaktera osobe. Sam karakter ne može biti determiniran odgojem i okolinom, nego ljudi moraju stvarati svoj karakter da bi se za njih

¹³ Ibid., p. 29.

¹⁴ Ibid.

¹⁵ Ibid.

¹⁶ Ibid.

¹⁷ Ibid., p. 31.

¹⁸ Ibid., p. 29.

¹⁹ Ibid.

²⁰ Ibid.

²¹ Ibid.

moglo reći da su slobodni.²² Ebenspanger smatra da apsolutni indeterminizam nije spojiv s moralnom odgovornošću, jer za nasumične i slučajne radnje nitko ne može biti odgovoran.²³ Relativni determinizam i relativni indeterminizam nisu toliko različiti jer i jedna i drugi afirmiraju slobodu. Razlika je u mjestu gdje je stavljaju. Relativni determinizam smatra da je sloboda u djelovanju u skladu s karakterom, tj. da je djelovanje bez prisile, dok relativni indeterminizam smatra da je sloboda u stvaranju vlastitog karaktera.

Determinizam i indeterminizam, ističe Ebenspanger, razlikuju i što se tiče izvora morala i osnove moralne odgovornosti. Prema determinizmu osoba je moralno odgovorna jer je svoje radnje uzrokovala ona. Izvor morala je društvo koje određuje koja je radnja prihvatljiva, a koja nije. Kada osoba učini radnju koja nije u skladu s društvenim postulatima, ona osjeća grižnju savjesti.²⁴ Prema indeterminizmu osoba je moralno odgovorna jer je oblikovala karakter. Moral izvire iz pojedinca koji svoje radnje usklađuje s moralnim normama i vrijednostima. Pojedinaac je moralan jer on to želi, a ne zato što mu je to odredilo društvo.²⁵

Ebenspanger smatra prikladnim da na ovom mjestu spomene Messerov prikaz polemike između determinista i indeterminista o slobodi. August Messer (1867–1937) prikazuje problem slobode volje kao psihologijski, etički i spoznajnoteorijski, tj. metafizički problem.²⁶ Za problem slobode volje kao psihologijski problem Messer kaže da se indeterminist poziva na našu neposrednu svijest o slobodi kao mogućnost drugačijeg djelovanja. Determinist se poziva na uzročnu povezanost voljnih radnji i slučajeve gdje jasno osjećamo da nismo slobodni. Messer objašnjava da se na psihičke procese može gledati na dva načina: ili izravno kroz vlastiti doživljaj ili neizravno kao na objekte.²⁷ Kada gledamo na njih kao na objekte, čini nam se da smo isključeni i pasivni iz događanja te da ne odlučujemo mi, nego naši motivi. Zbog toga indeterminist prigovara deterministu da objektivizirajuće gledište ne prikazuje pravo stanje stvari, već naš subjektivni doživljaj te je stoga potrebno subjektiviranje.²⁸ Messer zaključuje: hoćemo li biti deterministi ili indeterministi, ovisi u psihologijskom smislu o tome pristajemo li uz objektivizirajuće ili uza subjektivizirajuće gledište.²⁹

²² Ibid.

²³ Ibid.

²⁴ Ibid., p. 30.

²⁵ Ibid., p. 31.

²⁶ Ibid. p. 31. Prema: August Messer, *Das Problem der Willensfreiheit* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1911). Nema paginacije.

²⁷ Ibid.

²⁸ Ibid.

²⁹ Ibid.

Za problem slobode volje kao etički problem Messer kaže da ovdje indeterminizam ima svoje najjaču argumentaciju. Priznaje da je za moralno vrednovanje potrebna indeterministička sloboda.³⁰ Zbog toga pod pretpostavkom indeterminizma može tvrditi da je sloboda stvarna, a prema determinizmu trebamo slobodu negirati.³¹ Determinizam može implicirati fatalizam, ali ne nužno.³² Indeterminizam nas potiče da se borimo za moralne ideale i daje nam uvjerenje da moral ovisi o nama, dok determinizam koristi spoznaje psihologije i sociologije da pokaže uzroke motivacije i ovisnost pojedinca o zajednici. Iz legalne perspektive indeterminizam smatra da je kazna odmazda, a determinizam da je sredstvo za zaštitu društva.³³

Za problem slobode volje kao spoznajnoteorijski ili metafizički problem Messer kaže da su determinizam i indeterminizam dva nazora na svijet. Spoznajnoteorijski determinizam afirmira opću valjanost uzročnosti, a metafizički determinizam slobodu pripisuje jedino apsolutnom temelju svega, dok su relativna bića determinirana.³⁴ Spoznajnoteorijski indeterminizam negira da uzročnost vrijedi svugdje ili ju mijenja da može biti spojiva sa slobodom volje. Metafizički indeterminizam slobodu smješta u čovjekov inteligibilni karakter koji omogućuje slobodni početak.³⁵

2.4 Pojam slobode

U trećem poglavlju disertacije Ebenspanger obrađuje pojam slobode. Razlikuje, prema filozofkinji Selmi Werner, negativnu i pozitivnu slobodu.³⁶ Negativna je sloboda »neprisutnost nečega što bi priječilo očitovanje vlastitog bića«, dok je pozitivna sloboda »sposobnost za neku funkciju«. ³⁷ Negativna

³⁰ Ibid.

³¹ Ibid.

³² Ibid.

³³ Ibid. Messer ne objašnjava zašto, ali nije teško dati pojašnjenje. Iz gledišta indeterminizma počinitelj je mogao ne učiniti kriminalnu radnju. Stoga je u potpunosti odgovoran za nju. Za takvu vrstu prijestupa gdje je počinitelj imao potpunu kontrolu nad sobom, svrha je kazne retribucija tj. uzvratiti počinitelju u skladu s težinom počinjenoga. U slučaju determinizma međutim bilo bi nepravedno nanositi retribuciju s obzirom na to da počinitelj nije mogao izbjeći da uradi kriminalnu radnju. Umjesto retribucije kazna ima svrhu odvratanja potencijalnih počinitelja zastrašivanjem da će ih dostići ista kazna ili sprečavanje počinitelja da ponovi prijestup. U oba slučaja kazna ima pozitivan učinak na stabilnost i sigurnost društva.

³⁴ Ibid.

³⁵ Ibid.

³⁶ Ibid., p. 33. Prema Selma Werner, *Das Problem von der menschlichen Willensfreiheit: Versuch einer Lösung auf analytischen Wege* (Berlin: Leonhard Simion, 1914), p. 21.

³⁷ Ibid.

sloboda može postojati bez pozitivne, dok pozitivna sloboda pretpostavlja negativnu. Deterministi naglašavaju negativnu, a indeterministi pozitivnu slobodu. Ebenspanger razlikuje još dvije vrste slobode: apsolutnu i relativnu slobodu. Apsolutna sloboda znači biti biće *casua sui* – uzrok samoga sebe, dok je relativna sloboda biti slobodno biće koje je uzrokovano od nečega drugoga.³⁸ Kako uzrok samoga sebe može jedino biti »apsolutno biće« koje je neuzrokovano, čovjek nema apsolutnu slobodu, već posjeduje relativnu slobodu.³⁹

Nakon što je uvela temeljne distinkcije među vrstama slobode, Ebenspanger pokazuje kako se pojam slobode tretira u psihologiji i filozofiji. U psihologiji sloboda je kada je izvor radnje ličnost osobe, tj. kada osoba djeluje u skladu s vlastitom prirodom.⁴⁰ Kao primjer zagovornika takve slobode u psihologije Ebenspanger navodi Wilhelma Wundta (1832–1920).⁴¹ Za Wundta sloboda nije u odsutnosti uzročnosti, nego u odsutnosti uzroka izvan čovjeka koji uzrokuje njegove radnje umjesto njega. Negativna je sloboda prema Wundtu odsutnost prisile, a pozitivna sloboda djelovanje u skladu s vlastitom prirodom.⁴²

Tretman pojma sloboda u filozofiji Ebenspanger prikazuje preko Kanta, tumačenja Kanta o slobodi prema Hermannu Cohenu, filozofa novokantovske Jugozapadne škole Wilhelma Windelbanda, Bruna Bauchua i Heinricha Rickerta te Alberta Bazale. Kant u *Kritici čistog uma*, govori nam Ebenspanger, u tezi svoje treće antinomije između uzročnosti i slobode uvodi uzročnost po slobodi koju definira kao sposobnost da niz događaja započne po sebi.⁴³ Tu slobodu Kant naziva transcendentálnom slobodom i ističe da nije psihološki pojam. Transcendentálna sloboda nije samo vrijedeća za izvor svijeta nego tu sposobnost spontanog započinjanja uzročnog niza imaju i individualne supstancije.⁴⁴ Antinomiju Kant rješava pozivajući se na distinkciju između pojave i stvari po sebi. Empirijska uzročnost, ona uzročnost koja determinira, djeluje u svijetu pojava, a transcendentálna sloboda djeluje u stvari po sebi. Transcendentálnu slobodu Kant određuje kao preduvjet praktične slobode, što je sloboda da se čovjek može odrediti neovisno o prisili osjetilnih poticaja.⁴⁵ Kant smatra da je kod istog događaja moguće da je uzrokovan od uzročnosti prirode i uzročnosti

³⁸ Ibid.

³⁹ Ibid.

⁴⁰ Ibid.

⁴¹ Ibid.

⁴² Ibid. Prema: Wilhelm Wundt, *Ethik: Eine Untersuchung der Tatsachen und Gesetze des sittlichen Lebens* (Stuttgart: Ferdinand Enke, 1912), p. 39.

⁴³ Ibid. Prema: Immanuel Kant, *Die Kritik der reinen Vernunft* (1781; ponovno izd., Leipzig: Felix Meiner, 1922), pp. 402–410, 469 sqq.

⁴⁴ Ibid.

⁴⁵ Ibid.

slobode. Pojave su uređene prema empirijskim zakonima, ali imaju inteligibilne uzroke. Primijenjeno na radnje to znači da kada gledamo na radnju u odnosu na pojavu, ona je determinirana, a kad ih gledamo prema inteligibilnom uzroku, one su slobodne.⁴⁶ Kantova namjera u prvoj kritici nije bila pokazati da sloboda postoji, nego da je moguće pomiriti pojam slobode s uzročnošću. U *Osnovama metafizike čudoređa* Kant govori da je sloboda svojstvo umnih bića da mogu djelovati nezavisno od tuđih uzroka, dok su prirodna bića kao bezumna pod diktatom nužnosti.⁴⁷ Ovo je, objašnjava nam Ebenspanger, negativna sloboda za Kanta. Pozitivna je sloboda djelovanje u skladu s posebnim zakonima.⁴⁸ U *Kritici praktičkog uma* Kant shvaća slobodu kao neovisnost volje od zakona osim moralnog. To znači da Kant ne koristi pojam slobode u psihološkom, nego u transcendentalnom smislu.⁴⁹ On odbacuje mogućnost slobode u psihološkom smislu. Za Kanta sloboda volje nije predmet psihologije, nego etike.⁵⁰ Sloboda se ostvaruje u principu čudorednosti jer um sam sebi postavlja zakon. Sloboda volje u etici je autonomija, tj. volja je sloboda jer sama sebi postavlja moralni zakon.

Nakon što je izložila Kantove ideje o slobodi, Ebenspanger se okreće tumačenju Kantova razumijevanja slobode koje je dao Hermann Cohen, osnivač novokantovske Marburške škole. Cohen, izlaže Ebenspanger, vođen tumačenjem da su za Kanta ideje gledišta, a ne predmeti, Kantovu ideju transcendentalne slobode shvaća kao gledište koje služi kao regulativni princip koji etiku čini mogućom.⁵¹ Prema Cohenovu shvaćanju, Kant je u svojoj prvoj *Kritici* u tezi antinomije slobode i uzročnosti uveo ideju uzročnosti po slobodi da pokaže spojivost zakonitosti uzročnosti i slobode, koja je negativno određena kao neovisnost od uzročnosti.⁵² Nije namjeravao pokazati da takva sloboda uistinu postoji, nego da nije ništa proturječno u tome da na isti događaj djeluju obje vrste uzročnosti.⁵³ Kantovo rješenje treće antinomije po kojem uzročnost po slobodi djeluje u stvari po sebi Cohen tumači kao tvrdnju da etika ima drugačiju problematiku od prirodnih znanosti pa stoga i drugačije zakonitosti. Prirodne znanosti bave se bitkom kakvim on jest te se koristi uzročnošću po prirodi.

⁴⁶ Ibid.

⁴⁷ Ibid. Prema: Immanuel Kant, *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten* (1785; ponovno izd., Reclam), p. 85.

⁴⁸ Ibid.

⁴⁹ Ibid.

⁵⁰ Ibid.

⁵¹ Ibid., p. 36. Prema: Hermann Cohen, *Kants Begründung der Ethik* (1788; ponovno izd., Berlin: Bruno Cassirer, 1910), pp. 117, 123.

⁵² Ibid.

⁵³ Ibid.

Etika pak bavi se normativnim djelovanjem i rabi uzročnost po slobodi.⁵⁴ U trećoj *Kritici* u trećoj formulaciji kategoričkog imperativa Kant slobodi daje pozitivno određenje kao ljudskoj moralnoj autonomiji, tj. sposobnost da um sam sebi postavlja moralni zakon. Cohen komentira da u pojmu autonomije sloboda dobiva regulativno značenje.⁵⁵ Kant određuje transcendentálnu slobodu kao osnovu za praktičnu slobodu, što Cohen tumači kao tezu da je transcendentálna sloboda regulativna maksima koja daje temelj za moralni zakon. Sloboda prema Cohenu omogućuje etičku stvarnost koja se ne izvodi iz iskustva, nego svoju legitimnost dobiva spoznajno *a priori* i primjenjuje se na čovjeka, čime on postaje umno slobodno biće.

Wilhelm Windelband, osnivač novokantovske Jugozapadne škole, govori nam Ebenspanger, za slobodu kaže je sloboda od nečega, dakle nešto relativno. Kako sloboda ovisi o gledištu koje zauzimamo, ona se ne može ni posve afirmirati ni negirati.⁵⁶ Po Windelbandu postoje barem dvije vrste slobode, psihološka i etička sloboda. Psihološka sloboda nespriječena je djelatnost ličnosti u izboru i djelovanju, dok je etička sloboda djelovanje u skladu s moralnim principima.⁵⁷ Prva sloboda je činjenica kako djelujemo a druga kako trebamo djelovati. Čovjek ne mora posjedovati obje slobode pa tako može biti slobodan u psihološkom smislu, a neslobodan u etičkom. Prema Bruni Bauchu sloboda je sloboda za zadaće, ciljeve i vrednote.⁵⁸ Takva sloboda jedino se može ostvariti unutar uzročnosti i ne može postojati izvan nje. Heinrich Rickert slobodu definira kao odsutnost od prisile i zauzimanje stavova prema vrijednostima.⁵⁹ Ona postoji u empirijskom svijetu i ne smijemo ju smještati u nadosjetilni svijet. Rickert naglašava da ta sloboda nije psihološki pojam. Za Alberta Bazalu sloboda je sloboda od nečega.⁶⁰ Neko je biće slobodno kada djeluje u skladu s vlastitom prirodom. Što je njegovo djelovanje više proizašlo iz njegove prirode, to je ono slobodnije.⁶¹ Bazala odbacuje slobodu kao slobodu od uzročnosti. Prema njemu sloboda se može ostvariti jedino unutar uzročnosti.

Nakon što je obradila kako je pojam slobode tretiran u psihologiji i filozofiji, Ebenspanger izvodi zaključak o pojmu slobode kao takvome i njegovu

⁵⁴ Ibid.

⁵⁵ Ibid.

⁵⁶ Ibid. Prema: Wilhelm Windelband, *Über Willensfreiheit: zwölf Vorlesungen* (Tübingen: J. C. B. Mohr, 1905). Bez paginacije.

⁵⁷ Ibid., p. 39.

⁵⁸ Ibid. Prema: Bruno Bauch, *Grundzüge der Ethik* (Stuttgart: W. Kohlhammer, 1935), p. 259.

⁵⁹ Ibid. Prema: Heinrich Rickert, *System der Philosophie* (Tübingen: J. C. B. Mohr, 1921), pp. 297–311.

⁶⁰ Ibid. Prema: Albert Bazala, »O slobodi volje«, *Hrvatsko kolo* 6 (1910), pp. 101–109.

⁶¹ Ibid.

značenju za problem slobode volje:

»[B]iti slobodan znači biti neovisan od nečesa. Ovakova neovisnost može da postoji u različitom smislu: čovjek može biti slobodan od vanjske prisile, od nutarnje prisile (patoloških stanja). Sloboda može da znači neovisnost od kauzalnog zakona, ali valja istaknuti: znanost ne može da tumači htijenje, a da ne primijeni kauzalni zakon; ako naš psihički život hoćemo znanstveno tumačiti (t.j. ako hoćemo tumačiti voljne akte), onda nužno primjenjujemo princip kauzaliteta; dakle u perspektivi znanosti nema slobode od kauzalnog zakona. Kao pozitivno značenje slobode uzimamo vrednosno određenje, koje pokazuje aktivnost u smjeru vrednota.«⁶²

Nadovezujući se na ovo posljednje, Ebenspanger zaključuje da se značenje pojma slobode koje je relevantno za problem slobode volje nalazi u etici za koju je pojam slobode jednako relevantan:

»Koje značenje ima dakle pojam slobode u našem problemu? Čini se da bitno značenje pojma slobode moramo tražiti u etici. Sloboda je etički relevantan pojam. Čitav problem slobode volje dobiva svoje specifično značenje u etici ili u nauci o vrednostima. Ako pitamo za slobodu čovjeka u smjeru etike, naš problem je ovaj: možemo li da se kao kulturna slobodna bića određujemo prema vrednotama, ili – jesmo li i mi poput prirodne podvrgnuti mehaničkoj nužnosti?«⁶³

Pozivajući se na filozofa Pavla Vuk-Pavlovića, Ebenspanger na to pitanje odgovara:

»U prirodi sve se događa onako kako mora da se događa, procesi u prirodi se odvijaju prema mehaničkoj nužnosti. Ali čovjek nije samo prirodno biće, kao duhovno biće čovjek se određuje prema vrednotama. Po vrednovanju čovjek se odlikuje od životinje. Čovjek je biće koje vrednuje.«⁶⁴

Na osnovi etičkog određenja slobode Ebenspanger zatim kritizira slobodu kakvu zagovaraju deterministi kao Wundt. Djelovanje u skladu s vlastitom prirodom bez prisile nije dostatno za slobodu. Da bi osoba bila istinski slobodna potrebno je da njeno djelovanje bude usmjereno prema vrijednostima.⁶⁵

»Psihologijska sloboda znači, da vanjske okolnosti ne priječe psihički kauzalitet. (Wundt). Ali pravo pozitivno značenje slobode u smjeru etičkom nije još sadržano u psihičkom kauzalitetu; takav psihički kauzalitet treba da dođe u odnos prema

⁶² Ibid., p. 40.

⁶³ Ibid., pp. 40 – 41.

⁶⁴ Ibid., p. 41. Prema: Pavao Vuk-Pavlović, *Ličnost i odgoj* (Zagreb: Tipografija, 1932). Bez paginacije.

⁶⁵ Ibid.

vrednotama. Tek ovakovo prema vrednotama usmjereno htijenje daje pozitivno značenje slobode u etičkom smislu. Prava sloboda je moralna sloboda.«⁶⁶

Na kraju svojeg zaključka o pojmu slobode Ebenspanger se ukratko osvrće na metafizičko utemeljenje slobode:

»Boutroux je pokazao da sloboda postoji u čitavoj zazbiljnosti, svaki viši sloj zazbiljnosti koji se uzdiže na osnovi nižega sloja omogućuje slobodu – Sloboda je svojstvo živih bića, prirodno događanje kao mehaničko odvijanje procesa je neslobodno, ali ondje gdje postoji život, dakle već na području organskog života ne možemo da tumačimo samo mehanički, ovdje već ulazi faktor slobode.«⁶⁷

2.5 Pojam volje

U četvrtom poglavlju svoje disertacije Ebenspanger obrađuje pojam volje. Prvo prikazuje kako psihologija tretira volju da pokaže kako znanstvena perspektiva ne može dokazati da imamo slobodu volje, odnosno da s obzirom na to da ona sagledava sve fenomene uključujući ljudske radnje pod pretpostavkom uzročnosti, negira slobodu volje i slobodu svodi na slobodu djelovanja. Ako želimo imati slobodu volje, moramo se okrenuti drugoj perspektivi, onoj etičkoj koja postulira slobodu volje.⁶⁸ Kao primjer tretiranja volje u psihologiji izlaže rad psihologā Narzissa Acha i Ramira Bujasa. Ach u svojem istraživanju volju dijeli na tri djela: voljni akt, voljni čin i motivacija volje. Odluka je slobodna i pripisiva osobi onda kada je rezultat razumnog razmišljanja među više mogućnosti, no istovremeno ta je odluka bila determinirana i neizbježna.⁶⁹ Ach smatra da su sve ljudske radnje determinirane jer se u svim psihologijskim pokusima pokazalo da eksperimentator uvijek uspješno predviđa radnju ispitanika.⁷⁰ Prema

⁶⁶ Ibid.

⁶⁷ Ibid. Prema Émile Boutroux, *Über die Kontingenz der Naturgesetze* (Jena: Eugen Diederichs Verlag, 1911). Bez paginacije.

Ebenspanger razlaže Boutrouxove ideje o slobodi volje u poglavlju posvećenom povijesnom prikazu, ali u ovom dijelu svoje disertacije ne nudi elaboraciju Boutrouxa, stoga je potrebno da ja to učinim. Prema Boutrouxu u svijetu je prisutna kontingentnost i indeterminizam. Svijet se sastoji od više slojeva koji su poredani po složenosti. Složeniji sloj posjeduje veću razinu slobode nego jednostavniji sloj. Najjednostavniji je sloj čista nužnost, zatim anorganska priroda pa živa bića pa svjesna bića koja imaju najviši stupanj slobode. Za detaljnu ekspoziciju Boutrouxovog gledišta o problemu slobode volje vidi: Ebenspanger, *Problem slobode volje*, pp. 23–25.

⁶⁸ Ibid., p. 45.

⁶⁹ Ibid., p. 44. Prema: Narziss Ach, *Über den Willen* (Leipzig: Quelle & Meyer, 1910). Bez paginacije.

⁷⁰ Ibid. Prema: Ach, *Analyse des Willens* (Berlin: Urban & Schwarzenberg, 1935). Bez paginacije.

Bujasu radnje mogu biti uzrokovane dvama faktorima: endogenim faktorom koji je ličnost osobe i egzogenim faktorom koji je vanjska okolina.⁷¹ Osjećamo se slobodni kada dominira endogeni faktor. Kada dominira egzogeni faktor, osjećamo se pasivno, tj. neslobodno.⁷²

Prije nego što će izložiti pojam volje u etici, Ebenspanger jedan dio poglavlja posvećuje kritici supstancijalističkog shvaćanja volje po kojem je volja samostalna supstancija ili sila u čovjeku koja iz skupa motiva odabire onaj zbog kojeg će djelovati.⁷³ Kao kritiku daje aktualističko shvaćanje volje W. Wundta i Windelbandovu kritiku. Za Wundta, govori nam Ebenspanger, volja je običan duševni proces koji se od ostalih duševnih procesa razlikuje samo po načinu kombiniranja već postojećih psihičkih elemenata, osjeta i čuvstava.⁷⁴ Kao argument tome Wundt kaže da u našem neposrednom doživljaju vidimo samo svoje htijenje.⁷⁵ Volja kao apstrakcija koja je odvojena od ostalih duševnih procesa prema Wundtu ne postoji. Ono što je stvarno jesu pojedinačni voljni procesi, htijenja, koji imaju motiv djelovanja kao svoj sadržaj. Volja odvojena od motiva proturječe je; svako htijenje usmjereno je na nešto.⁷⁶ Windelband vrlo slično kao Wundt smatra da volja nije ništa više nego kolektivni naziv za duševnu djelatnost, a ne samostalna supstancija. Ono što jest stvarno jesu pojedinačna htijenja koja mogu biti trajna i privremena.⁷⁷ Ono što nam pogrešno govori da volju tretiramo kao supstanciju jest naše uvjerenje da je neka stvar nešto više i veće od svojstava koje posjeduje. No to ne može biti tako jer kada pokušavamo dati definiciju nekih stvari odvojeno od njenih svojstava, shvaćamo da ju ne možemo dati.⁷⁸ Stvar bez svojih svojstva postaje nespoznatljiva. Isto se događa s voljom. Kada je pokušamo odrediti nezavisno od njenih stanja i svojstava, tj. htijenja, vidimo da to ne možemo uraditi. Da je volja supstancija, bila bi spoznatljiva neovisno od svojih svojstava. Izvor te varke Windelband pronalazi u našem razlikovanju neesencijalnih svojstava bez kojih stvar može postojati i bitnih svojstva bez kojih ne može postojati. Ta bitna svojstva smatramo da su jezgra stvari. U toj jezgri stvari vidimo dodatnu posebnu jezgru koju čine najbitnija svojstva i za koju smatramo da je posebna i ne poistovjećujemo je ni s jednim svojstvom. U slučaju volje naši privremeni motivi neesencijalna su

⁷¹ Ibid. Prema: Ramiro Bujas, »Psihologija čuvstva i volje«, skripta, 1934. Bez paginacije.

⁷² Ibid.

⁷³ Ibid.

⁷⁴ Ibid., p. 45. Prema: Wundt, *Ethik*.

⁷⁵ Ibid.

⁷⁶ Ibid., p. 46.

⁷⁷ Ibid., p. 49. Prema: Windelband, *Über Willensfreiheit*.

⁷⁸ Ibid., p. 50.

svojstva, a trajni motivi jezgra volje i njih proglašavamo našom osobnošću. U toj jezgri odvajamo posebnu jezgru koju proglašavamo voljom.⁷⁹

Kao i u poglavlju posvećenom pojmu slobode Ebenspanger se poziva na Kanta, Cohena i novokantovce Jugozapadne škole kojima dodaje Nicolaia Hartmanna. Kant u *Osnovama metafizike ćudoređa* i *Kritici praktičkog uma*, objašnjava Ebenspanger, ne obrađuje volju kao psihološki fenomen, nego kao etički pojam. Kanta zanima koja su nužna i opća načela djelovanja, tj. kako volja treba djelovati da bi bila moralna.⁸⁰ Prema Kantu načela djelovanja strogo su formalna i odvojena od zbiljnog htijenja. Njega zanima ideja volje umnog bića jer samo umno biće može biti zakonodavac.⁸¹ U *Osnovama* Kant definira volju kao uzročnost živih bića ako su umna, što Ebenspanger tumači tako da smatra kako Kant ne izuzima volju od uzročnog zakona.⁸² Volja uzrokuje pojave u svijetu, ali sama nije uzrokovana jer um je inteligibilni karakter. Volja je umna zakonitost htijenja, tj. kakvo htijenje treba biti kada se određuje prema umu.

Cohen, objašnjava Ebenspanger, smatra da je zadaća etike utemeljenje ćudorednog djelovanja, ali kako se etika bavi trebanjem, a ne bitkom, to se ne može postići metodologijom psihologije.⁸³ Čista volja, prema Cohenu, nije činjenica svijesti, ali je potrebna kao pojam iz kojeg se izvodi moralni sustav.⁸⁴ Cohen tumači da Kant u *Kritici praktičkog uma* ispituje postoji li nužna i opća zakonitost htijenja tj. postoji li nužna i opća načela djelovanja. Ta zakonitost neovisna je o predmetu htijenja.⁸⁵ Čista volja za Cohena nije duševna sposobnost, nego je naziv za grupu predodžbi koja se odnosi na predmet koji treba proizvesti, no kako te predodžbe nisu žudnja, stavlja ih izvan domene psihologije.⁸⁶ Smatra da sloboda ne pripada duševnoj sposobnosti, nego grupi predodžaba. Cohen, kao i Wundt i Windelband, odbacuje supstancijalno shvaćanje volje, no za razliku od njih polazi od logičko-transcendentalnog shvaćanja volje.⁸⁷ U kasnijem radu Cohen daje logičko određenje volje. Za njega je volja djelatnost, a ne supstancija, dok je inteligibilni karakter zadaća, jedna ideja koju aktualiziramo našom djelatnošću.⁸⁸

⁷⁹ Ibid., p. 51.

⁸⁰ Ibid., p. 47.

⁸¹ Ibid.

⁸² Ibid.

⁸³ Ibid. Prema: Cohen, *Kants Begründung der Ethik*.

⁸⁴ Ibid.

⁸⁵ Ibid.

⁸⁶ Ibid.

⁸⁷ Ibid., p. 49.

⁸⁸ Ibid.

Prema Bauchu, razlaže Ebenspanger, kada moralno vrednujemo radnje, ne uzimamo u obzir njihove uzroke, nego moralni princip koji stoji iza njih, dok psihologiju zanima samo koji je to motiv uzrokovao radnju. Zbog toga psihologija sama ne može dati odgovor na pitanje etičke vrijednosti neke radnje.⁸⁹ Moralni princip koji stoji iza djelovanja nije dan u samom djelovanju niti se u njemu može pokazati, ali nad njim stoji kao njegova zadaća. On ima vrijednosni karakter jer vrijedi neovisno o subjektu. Vrijednost koja se nalazi u moralnom principu objektivna je, nezavisna od volje, ali je za volju te pokazuje kako čovjek mora djelovati. Ebenspanger komentira da je Bauch u pravu kada tvrdi da vrijednosti vrijedi neovisno o subjektu, ali to vrijedenje ne može se odvojiti od subjekta za koje one vrijede.⁹⁰ Vrijednosti nastaju doživljavanjem; one su idealne projekcije izvedene iz njega. Vrijednosti su objektivne ali subjektivno uvjetovane.⁹¹ Kantovu teoriju volje Bauch, nastavlja Ebenspanger, shvaća kao tezu o volji koja nije empirijska, nego o volji u objektivnom smislu riječi, volji koja postavlja moralni zakon. Zadaća je subjektivne volje da ostvari ono izraženo u moralnom zakonu.⁹² O Nicolaiu Hartmannu Ebenespanger ima samo jednu rečenicu, naime da traži slobodu osobe ne prema zakonu uzročnosti, nego prema ćudorednom zakonu.⁹³ Ebenspanger komentira da Bauch i Hartmann zagovaraju supstancijalističko shvaćanje volje koje ona odbacuje. Sloboda volje nije dana, nego je zadana. Slobodu dobivamo onda kada zauzimamo stav prema vrijednostima.⁹⁴

Nakon svega izloženog Ebenspanger iznosi zaključak o pojmu volje:

»Ako volju određujemo psihologijski, čini se da je opravdan aktualistički pojam volje, jer volja nije neka supstancija ili biće u nama; volja označuje sve naše htijenje; zazbiljni su duševni procesi (Wundt); pojam volje znači logički jedinstvo htijenja, ali ni smije da se shvati kao metafizička hipostaza. – Ako volju određujemo u smjeru etike, valja istaknuti, da u etici ne pitamo za faktično htijenje, već za htijenje kakovo treba da bude u smjeru vrednota, koja općeno važe.«⁹⁵

Usmjerenost naše volje prema vrijednostima, zaključuje Ebenspanger, zahtijeva slobodu od uzročnosti:

»Da bi se htijenje uzmoglo odrediti prema vrednotama, potrebna je sloboda,

⁸⁹ Ibid., p. 51. Prema: Bauch, *Grundzüge der Ethik*.

⁹⁰ Ibid.

⁹¹ Ibid.

⁹² Ibid.

⁹³ Ibid. p. 52.

⁹⁴ Ibid.

⁹⁵ Ibid.

jer nužna determinacija kauzalne perspektive ne pokazuje, da za naše htijenje postoji trebanje; u kauzalnoj perspektivi vidimo nužnost, u perspektivi trebanja ili vrednota sloboda je postulat etičke svijesti.«⁹⁶

2.6 Sloboda volje

U petom poglavlju, koje je glavno poglavlje njezine disertacije, Ebenspanger objašnjava što teorija slobode volje mora obuhvatiti. Ona, smatra Ebenspanger, mora obuhvatiti tri sfere ili tri gledišta.⁹⁷ Prva sfera ili gledište neposredni je doživljaj vlastitog htijenja.⁹⁸ U njemu

»<...> čuvstvo slobode je naročito živo, jer doživljavanje još nije podvrgnuto znanstvenoj refleksiji, još nije logizirano; čuvstvo slobode, kakovo nalazimo u neposrednom doživljenom htijenju, predstavlja [*sic*] metalogički osnov slobode volje;«⁹⁹

Druga sfera ili gledište jest refleksija o htijenju gdje

»<...> u logičkom osvrtu na htijenje, kada izlazimo iz doživljavanja i prelazimo na tumačenje htijenja, onda podvrgavamo htijenje kauzalnoj analizi, t.j. dinamičko htijenje pretvaramo u prostornu shemu; u toj perspektivi tumačenja dolazimo do determinizma.«¹⁰⁰

U tom gledištu, objašnjava Ebenspanger, zaključujemo da nemamo slobodu shvaćenu kao započinjanje neuzrokovanih početaka¹⁰¹ ili slobodu od uzročnosti.¹⁰² Drugo je gledište i gledište psihologije koja kao znanost koristi uzročnost kao temeljno objasnidbeno načelo i zaključuje da je osjećaj spontanosti i slobode neposrednog doživljaja privid:

»Psihologija obrađuje sve psihičko događanje, dakle i htijenje, kao objekt, kao predmet. Ako dakle volja ne znači supstanciju, već znači htijenje (*volitiones*), t.j. ako stoji u procesu htijenja, onda psihologija, kada proučava kauzalnu vezu motiva našega htijenja, ne može da pokaže slobodu izvan kauzalnosti, psihologijski, sloboda može da znači samo kauzalitet ličnosti. Vidjeli smo, da se u neposrednom doživljavanju htijenja osjećamo aktivnima i da se po tome držimo slobodnima, psihologija doduše priznaje čuvstvo slobode, koje može eksperimen-

⁹⁶ Ibid.

⁹⁷ Ibid., p. 57.

⁹⁸ Ibid.

⁹⁹ Ibid.

¹⁰⁰ Ibid. p. 58.

¹⁰¹ Ibid., p. 56.

¹⁰² Ibid., p. 54.

mentalno pokazati, jer opažanici kod voljnih akata ističu čuvstvo djelatnosti, aktivnosti i spontanosti. Ipak psihologija drži, da je čuvstvo slobode samo privid, koji nastaje po tome, što ne poznajemo uzroke naših čina, jer kada tražimo uzroke htijenja i djelovanja, vidjet ćemo, da je uvijek neki razlog bio odlučan za htijenje i za čin. Pače mogli bismo pretskazivati htijenje i odluku, kad bismo poznavali sve faktore.«¹⁰³

Treća sfera ili gledište jest vrednovanje:

»U perspektivi vrednovanja čini se, da je sloboda volje postulat, a po Kantu etički princip, odnosno savjest, po kojoj spoznajemo etičko trebanje, ujedno nam zajamčuje slobodu. Mi dakle u ovoj trećoj sferi ili perspektivi vrednovanja uzimamo slobodu volje, ali ta sloboda nije dana, ona je zadaća i treba da se realizira po htijenju i djelovanju u smjeru vrednota.«¹⁰⁴

Ebenspanger kaže da sada ispada da su psihologija i etika proturječni. Psihologija pretpostavlja determinizam, a etika indeterminizam. No zapravo, objašnjava Ebenspanger, proturječnosti između njih nema jer psihologija i etika volju shvaćaju na drugačiji način.¹⁰⁵ Psihologija volju sagledava kao skup htijenja kakva jesu. Etika pak gleda na volju kao skup htijenja kakva trebaju biti.¹⁰⁶ Drugim riječima, psihologija shvaća volju opisno i faktično, a etika propisno i hipotetski. Ebenspanger zatim postavlja pitanje kako je moguće da smo moralno odgovorni ako je indeterministička sloboda koju etika postulira samo hipotetska. Odgovara, pozivajući se na svoj zaključak o pojmu slobode, da smo moralno odgovorni jer nismo samo prirodna bića kao ostale životinje nego smo i duhovna bića koja se određuju prema vrijednostima.¹⁰⁷ Ta se duhovnost ne nalazi samo u umu nego i u emocionalnim i voljnim radnjama. Uz radnje koje su uzročno nužne postoje i voljne radnje koje se određuju prema vrijednostima. Takve su radnje slobodne jer ne mogu biti protumačene uzročno. Kod čovjeka, ističe Ebenspanger, postoji iracionalni, tj. voljni čimbenik koji nema uzročno objašnjenje. Zbog toga zaključuje da je bitno značenje problema slobode volje u trećem gledištu vrednovanja.¹⁰⁸ Slobodu volje ukratko definira kao aksiološku slobodu htijenja.¹⁰⁹ Neposredni doživljaj pokazao je da je naše htijenje slobodno, a vrednovanje je potvrdilo ono što znamo u tom

¹⁰³ Ibid., pp. 58–59.

¹⁰⁴ Ibid., p. 59.

¹⁰⁵ Ibid.

¹⁰⁶ Ibid.

¹⁰⁷ Ibid.

¹⁰⁸ Ibid.

¹⁰⁹ Ibid., p. 62.

doživljaju, naime da mi ne djelujemo determinirano i neslobodno.¹¹⁰ Na kraju se Ebenspanger osvrće na pitanje ima li svaki čovjek sposobnost vrednovanja, tj. imaju li svi ljudi slobodu volje. Prema Ebenspanger tu sposobnost ima mali broj ljudi. Ostali su vrijednosno slijepi; oni ne vide i ne shvaćaju vrijednosti pa se stoga o vrijednostima ne mogu očitovati.¹¹¹ No to prema Ebenspanger nema negativne posljedice za pitanje o slobodi volje. Premda sloboda volje, shvaćena kao aksiološka sloboda htijenja, nije realizirana kod većine ljudi, ona je stvarna. Sloboda volje nije iluzija.¹¹²

2.7 Ebenspanger o Kantovoj teoriji slobode volje

U šestom i sedmom poglavlju svoje disertacije Ebenspanger se vraća Kantovoj teoriji o slobodi volje o kojoj zauzima svoj stav. Šesto poglavlje posvećuje prikazu Kantova mišljenja o slobodi volje u njegovim djelima *Kritika čistog uma*, *Osnove metafizike čudoređa* i *Kritika praktičkog uma* te Cohenovu tumačenju Kanta i Windelbandovu stajalištu o Kantu. Prikaz Kanta i Cohena samo je elaboriranija inačica onoga što je napisala u poglavljima o pojmovima volje i slobode pa nema potrebe ponovno ih izlagati. Windelbandovo stajalište međutim osnova je koju zauzima Ebenspanger o Kantu pa treba biti prikazano i ocijenjeno.

Windelband, objašnjava nam Ebenspanger, smatra da Kantova teorija o slobodi volje sadrži poteškoće. U *Kritici čistog uma* Kant afirmira tezu dvostruke uzročnosti, prema kojoj je neka ljudska radnja učinak inteligibilnog i empiričkog karaktera, dok u *Kritici praktičkog uma* tvrdi da su čudoredne radnje, radnje koje su urađene u skladu s moralnim zakonom, uzrokovane samo nadosjetnim moralnim zakonom bez popratnog empirijskog uzroka, što proturječi tezi dvostruke uzročnosti.¹¹³ S obzirom na to, govori Windelband, dolazimo do daljnjih poteškoća u Kantovoj misli. Ako su moralno dobre radnje izravan učinak inteligibilnog karaktera, onda to proturječi Kantovoj ideji da je inteligibilni karakter ljudska ličnost samo u nadosjetilnom svijetu. Sada ispada da je i ljudska ličnost u svijetu pojava.¹¹⁴ Treće je proturječje u afirmaciji uzročnosti između svijeta po sebi i pojave. Ono nije u skladu s Kantovom temeljnom idejom da je uzročnost kategorija koja vrijedi samo u svijetu pojava,

¹¹⁰ Ibid.

¹¹¹ Ibid., p. 63.

¹¹² Ibid.

¹¹³ Ibid., pp. 78–79.

¹¹⁴ Ibid., p. 79.

a ne izvan njega.¹¹⁵ Nadalje, sloboda shvaćena kao moralna autonomija ima za posljedicu da se ne mogu razlikovati pojedinačni inteligibilni i empirijski karakteri. Ako inteligibilni karakteri djeluju u skladu s moralnom zakonom koji je poopćen, onda su svi inteligibilni karakteri jednaki, a ako su jednaki, onda razlike između empirijskih karaktera ne mogu biti objašnjene.¹¹⁶ Sljedeća poteškoća koju identificira u Kantovoj teoriji jest ta da se sloboda kako ju je Kant opisao u *Kritici čistog uma* ne može poistovjetiti sa slobodom kako ju je izložio u *Kritici praktičkog uma*. Sloboda kao spontano započinjanje uzročnog niza i sloboda kao autonomno određivanje moralnog zakona nisu istoznačni pojmovi.¹¹⁷ Kao zadnju poteškoću Windelband spominje diskrepanciju između prirode inteligibilnog karaktera i empirijskog karaktera i ovisnosti empirijskog karaktera o inteligibilnom. Inteligibilni je karakter izvan vremena, stoga nije podložan promjeni, dok se empirijski karakter, koji je vremenit, mijenja tokom naših života. Ako empirijski karakter ima temelj u inteligibilnom karakteru, onda su i njegove promjene odraz inteligibilnog karaktera, ali je nejasno kako je to moguće s obzirom na to da je on nepromjenjiv.¹¹⁸

Izvor proturječja Windelband pronalazi u metafizičkom karakteru Kantove teorije o slobodi volje.¹¹⁹ Kao rješenje predlaže da se Kantovoj teoriji oduzme metafizički karakter i umjesto toga da se na inteligibilni i empirijski karakter gleda kao na dva različita i međusobno neovisna gledišta na ljudsko htijenje.¹²⁰ Gledište empirijskog karaktera znanstveno je i uzročno. Ono na ljudsko htijenje gleda kao na determinirani uzrokovani fenomen. Gledište inteligibilnog karaktera neuzročno je gledište etičkog vrednovanja koje kada vrednuje htijenje ne uzima u obzir njegovo uzročno porijeklo, već ga smatra slobodnim.¹²¹ Ta dva gledišta međusobno se ne isključuju jer kada zauzmemo gledište vrednovanja, mi ne negiramo uzročnost, nego ju samo ne uzimamo u obzir.¹²²

U sedmom poglavlju Ebenspanger izlaže svoje stajalište o Kantovoj teoriji slobode volje. Pozivajući se na Windelbanda smatra da kada Kant govori o empirijskom i inteligibilnom karakteru, on ima na umu dva gledišta: znanstveno tumačenje i etičko vrednovanje.¹²³ Kada znanstveno tumačimo, pretpostavljamo da je radnja uzrokovana. Kada etički vrednujemo, ne zanima nas

¹¹⁵ Ibid.

¹¹⁶ Ibid.

¹¹⁷ Ibid.

¹¹⁸ Ibid.

¹¹⁹ Ibid.

¹²⁰ Ibid., p. 80.

¹²¹ Ibid.

¹²² Ibid.

¹²³ Ibid., p. 81.

uzročno porijeklo radnje, nego je li ona urađena u skladu s vrijednostima.¹²⁴ U tom gledištu pretpostavljamo da čovjek djeluje prema vrijednostima i da je to svrha njegova života.¹²⁵

U *Kritici čistog uma* Kant, govori Ebenspanger, uvodi uzročnost po slobodi da prikaže slobodu na području etike, tj. postojanje moralne autonomije. Pretpostavlja da se u pojavnosti pojavljuju samo učinci inteligibilne zakonitosti, zakonitosti uma koje vrijede u području ćudoređa, koji stoje u uzročnoj vezi s ostalim pojavama.¹²⁶ Ebenspanger tu Kantovu poziciju tumači iz perspektive filozofije vrednota: kada znanstveno spoznajemo, onda gledamo uzročnu povezanost motiva i radnji, a kada moralno prosuđujemo, onda ispitujemo odnos htijenja prema vrijednosti i zahtijevamo da vrijednosti postanu motivi htijenja. Vrijednost ne djeluje uzročno na htijenje kao motivi, ali radnju i karakter osobe koja ju je učinila vrednujemo prema njima.¹²⁷ Vrijednost kao motiv htijenja za Ebenspanger je učinak inteligibilnog razloga tj. našeg odnosa prema vrijednostima.¹²⁸ Čovjekova sposobnost da u svojem htijenju ostvaruje vrijednost Ebenspanger objašnjava time da je čovjek voljno biće, što znači da prema događanju može zauzeti vrijednosni stav, što proizlazi iz ljudske energije i voljnog impulsa da ostvari vrijednosti.¹²⁹ Zbog toga se i razilazi s Kantom oko temelja ljudske odgovornosti za radnje. Dok Kant temelj odgovornost vidi u našem umu, tj. u našem kapacitetu za racionalnost, Ebenspanger ga vidi u tome što smo voljna bića koja mogu zauzeti vrijednosni stav prema determiniranom događanju.¹³⁰

Ebenspanger zatim ističe da se njeno viđenje slobode volje razlikuje od Kantova po tome što ona temelj slobode volje vidi u našem neposrednom doživljaju slobode našeg htijenja.¹³¹ Znanstveno usmjereni čovjek napustiti će taj neposredni doživljaj i podvrgnuti htijenje uzročnoj analizi. Stoga psihologija dolazi do zaključka da je naša neposredna svijest o slobodi iluzija.¹³² Ali znanstvena perspektiva koja negira slobodu volje, nastavlja Ebenspanger, ne iscrpljuje svu stvarnost. Pored znanstvene perspektive postoji i druga perspektiva, perspektiva etičkog vrednovanja koja svojim etičkim zahtjevom da se vrednuju radnje utječe na uzročni tok događaja.¹³³

¹²⁴ Ibid.

¹²⁵ Ibid.

¹²⁶ Ibid., p. 82.

¹²⁷ Ibid.

¹²⁸ Ibid.

¹²⁹ Ibid.

¹³⁰ Ibid.

¹³¹ Ibid., p. 83.

¹³² Ibid.

¹³³ Ibid.

Iako je za Ebenspanger sloboda neposredni doživljaj svijesti, smatra da je to ipak nedostatno. Prava etička sloboda za nju se ostvaruje tek kada vrednujemo.¹³⁴ Kantov inteligibilni karakter tumači kao zadaću da u perspektivi vrednovanja utvrđujemo kakvo htijenje treba biti. Sloboda htijenja ne ostvaruje se u nekoj supstancijalnoj volji, nego onda kada zauzmemo negativan ili pozitivan vrijednosni stav prema prirodno nužnom događaju. Kako je u tom slučaju motiv našeg htijenja vrijednost, u stvarnosti se pojavljuju učinci uzročnosti prema slobodi.¹³⁵ Tada se za htijenje može reći da nije mehanički nužno, nego da je personalno.¹³⁶

2.8 Sloboda volje i uzročnost

U osmom i devetom poglavlju svoje disertacije Ebenspanger se bavi odnosom slobode volje i uzročnosti. U osmom poglavlju daje pregled filozofskih teorija uzročnosti. Spominje kako su o uzročnosti govorili racionalisti, empiristi uključujući Milla te Kant, Schopenhauer, Christoph von Sigwart, Wundt i Henri Bergson. U devetom poglavlju izlaže svoj stav o odnosu slobode volje i uzročnosti. Ponovo ističe da prirodne znanosti operiraju pod pretpostavkom da uzročnost vrijedi za svu stvarnost, no sada Ebenspanger dodaje da postoje teorije uzročnosti koje ju ne tretiraju kao determinističku relaciju, odnosno prema kojima uzročnost može biti indeterministička.¹³⁷ Među filozofima kao zagovornicima indeterminističke uzročnosti kao primjer navodi Epikura, a među znanstvenicima fizičare Louisa de Brogliea, Wenera Heisenberga, Arthura Eddingtona i Nielsa Bohra, koji u kontroverzi oko kvantne mehanike zastupaju stajalište da kvantni fenomen pokazuje postojanje uzročnog indeterminizma u prirodi.¹³⁸ Kaže da Eddington i Bohr smatraju da kvantni indeterminizam ima implikaciju za problem slobode volje, jer ako postoji indeterminizam među atomima, onda mora postojati i kod ljudske volje. U vezi s tim spominje filozofa F. C. S. Schillera koji smatra da kvantni indeterminizam te Humeov i Kantov tretman uzročnosti pokazuju da su nužnost i sloboda subjektivne etikete koje ljudi pripisuju fenomenima kada ih spoznavaju i objašnjavaju.¹³⁹ S obzirom

¹³⁴ Ibid.

¹³⁵ Ibid., p. 84.

¹³⁶ Ibid.

¹³⁷ Ibid., p. 93.

¹³⁸ Ibid. Prema: Louis de Broglie, »Reflexions sur l'indéterminisme en physique«, *Travaux du IXe Congrès International de Philosophie, Vol. 7: Causalité et Déterminisme* (1937), pp. 3–9.

¹³⁹ Ibid. Prema: F. C. S. Schiller, »How far does science need determinism?«, *Travaux du IXe Congrès International de Philosophie, Vol. 7: Causalité et Déterminisme* (1937), pp. 28–33.

na to Schiller si postavlja sljedeće pitanje: je li moguće da determinizam bude potreban za znanost, a da nije općevažeca metafizička činjenica?¹⁴⁰

Ebenspanger rabi Schillerovo pitanje kao odskočnu dasku za svoje stajalište o uporabi pojma uzročnosti te odgovara da je

»<...> princip kauzaliteta kategorija, s kojom naše mišljenje pristupa znanstvenom obrađivanju voljnih čina. Za znanstveno obrađivanje može da važi princip kauzaliteta. Ali mehanički kauzalitet važi samo za objektivirane pojave, t.j. koliko pojave (fizičke i psihičke) obrađujemo objektivno, predmetno. Ali drukčiji je odnos kada neposredno zahvaćamo svijesno činjenice, kod doživljavanja ne upotrebljavamo mehanički kauzalitet, jer u voljnim činima neposredno doživljavamo dinamički odnos. Pogrešno je ako mehanički kauzalitet upotrebljavamo za psihičko područje.«¹⁴¹

Kao mislioce koji dijele njezin stav Ebenspanger spominje Wundta, Bergsona i Henricha Gomperza. Wundt, iako determinist, razlikuje mehaničku i psihičku uzročnost. Posebnost psihičke uzročnosti jest prisutnost stvaralačke energije zbog kojih učinak nije kvantitativno jednak svojem uzroku.¹⁴² Za Bergsona u znanosti vrijedi samo kvantitet, a na području psihe kvalitet. Kada napustimo deterministički znanstveni prikaz svijesti koji ju objektivizira i kvantificira i prijeđemo u neposredni doživljaj svijesti, osjećamo slobodu.¹⁴³ Gomperz smatra da dinamička uzročnost koju osjećamo u svojim voljnim radnjama pokazuje da je indeterminizam moguć. Za problem slobode volje bitno je shvaćamo li prirodu mehanicistički ili spontanistički, tj. ponašaju li se čestice pod istim okolnostima uvijek jednako ili posjeduju određenu razinu spontanosti. Po njemu problem će se problem slobode volje riješiti tek kada spoznamo zakonitosti koje vrijede na području psihe.¹⁴⁴

O uzročnosti unutar ljudske psihe Ebenspanger zauzima sljedeći stav:

»Kauzalitet u smislu mehaničkoga odnosa između uzroka i učinka dopustiv je za znanstveno tumačenje, koje svoje predmete fiksira u prostoru, te ih kvantitativno određuje. Pomoću mehaničkoga kauzaliteta dolazimo do determinizma; znanstvena teorija je deterministička. Dinamički kauzalitet vodi do slobode, do indeterminizma; dinamički kauzalitet vrijedi za doživljenu zazbiljnost, za psihičko događanje. Psihologija kao egzaktna znanost dolazi do determinizma, jer kvantitativno određuje fizikalne procese i pomoću njih označuje psihičke

¹⁴⁰ Ebenspanger, *Problem slobode volje* (1939), p. 94.

¹⁴¹ Ibid.

¹⁴² Ibid.

¹⁴³ Ibid.

¹⁴⁴ Ibid., p. 95. Prema: Heinrich Gomperz, *Das Problem der Willensfreiheit* (Jena: Eugen Diedrichs Verlag, 1907).

procesu, ali dublji psihički procesi ne mogu se egzaktno mjeriti. Kvantitativna određenja moguća su za područje osjeta, koje mjerimo prema fizikalnim procesima (za područje osjeta vrijedi Weber-Fechnerov zakon)¹⁴⁵, ali za dublja psihička stanja još nisu pronađene zakonitosti, dublja psihička stanja ne mogu se mjeriti niti egzaktno odrediti, jer se kod njih ne radi o kvantitativnim već kvalitativnim oznakama. – Kod voljnih akata, gdje je potrebno zauzimanje stava za ili protiv vrednota, kod voljnih akata u kojima se radi o važnim odlukama, od kojih zavisi smisao života, kod vrednosno orijentiranih akata, svako je kvantitativno određivanje nemoguće, tu se radi o kvalitativnim oznakama. Mehanički kauzalitet ovdje je sasvim nedostatan, zbog toga upotrebljavamo dinamički kauzalitet, koji se ne može mjeriti, te nije kvantitativno odrediv, ovdje dolaze u obzir kvalitativne oznake, t.j. važi princip stvaralačkih energija.«¹⁴⁶

Ebenspanger zaključuje da sloboda volje nije iluzija. Svi je neposredno doživljavamo u našoj svijesti. Sloboda volje obilježje je života i što je on složeniji to posjeduje veću razinu slobode.¹⁴⁷ Čovjek kao najsloženiji oblik života posjeduje najveću razinu slobode što je kapacitet za zauzimanje stava prema vrijednostima.¹⁴⁸ Zbog toga Ebenspanger označuje problem slobode volje kao prvenstveno etički problem. Slaže se s Boutrouxom da je cijela stvarnost prožeta slobodom, jer gdje postoji život, postoji i sloboda. Mehanička uzročnost vrijedi za mrtvu prirodu, dok život njome ne može biti shvaćen.¹⁴⁹

Ebenspanger zatim dodatno pojašnjava razliku između mehaničke uzročnosti i dinamičkog odnosa. Kod mehaničke uzročnosti odnos između uzroka i učinka skoro je kao odnos identiteta jer se učinak nalazi u uzroku i može se kvantitativno odrediti.¹⁵⁰ Kod dinamičkog odnosa pak učinak se ne nalazi potpuno u uzroku i iz njega ne slijedi nužnošću. On je sadržan kao plan budućeg događanja i tek po aktivnosti neka radnja postaje stvarna.¹⁵¹ Radnja nastala dinamičkim odnosom nije mehanički produkt jer radnja u sebi ima napon volje

¹⁴⁵ Ibid. Ovdje se Ebenspanger referira na psihofiziku, granu psihologije koja se bavi odnosom fizikalnih podražaja i osjeta i zamjedbi koje su reakcije na te podražaje, o čem usp. *Cambridge Dictionary of Psychology*, s.v. »Psychophysics«. Jedna je od stečevina psihofizike Weber-Fechnerov zakon po kojem je intenzitet osjeta proporcionalan umnošku logaritma fizikalnog podražaja koji ga izaziva i konstante za svako osjetilo, o čem usp. *Cambridge Dictionary of Psychology*, s.v. »Fechner's Law«. Zakonu je matematičku formulaciju dao psiholog Gustav Fechner (1801–1887) koji je utemeljio psihofiziku. Vidi: Frederick A. A. Kingdom and Nicolaas Prins, *Psychophysics: A practical introduction* (London: Academic Press, 2010), p. 1.

¹⁴⁶ Ibid., pp. 95–96.

¹⁴⁷ Ibid., p. 96.

¹⁴⁸ Ibid.

¹⁴⁹ Ibid.

¹⁵⁰ Ibid., p. 97.

¹⁵¹ Ibid.

i zalaganje za nešto.¹⁵² Postojanje dinamičkog odnosa pokazuje da ljudi nisu determinirani, nego su slobodni.¹⁵³

3. Ocjena disertacije

Što se može zaključiti o disertaciji? Krenut ću od karakterizacije stajališta o slobodi volje koje je Ebenspanger izložila u disertaciji. Današnjim rječnikom filozofske rasprave o problemu slobode volje Elly Ebenspanger je inkompatibilist i libertarijanac. Njezin inkompatibilistički stav o determinizmu i slobodi volje može se vidjeti već u uvodu disertacije, u njezinu pitanju: »Ima li pored kauzalne perspektive, po kojoj je volja nužno određena, još drugačija perspektiva, u kojoj bismo htijenje mogli pokazati kao slobodno <...>?«¹⁵⁴ Libertarijanci slobodu volje tipično definiraju kao sposobnost da možemo djelovati drugačije nego što zapravo djelujemo.¹⁵⁵ Tako shvaćanje slobodne volje ima i Ebenspanger. Slobodu volje definira kao aksiološku slobodu htijenja – djelovatelj je slobodan kada može zauzeti vrijednosni stav prema motivu koji je razlog za htijenje:

»Ja mogu htjeti ne samo ono što nastaje po meni po kauzalno-mehaničkoj vezi motiva i njihovoj kauzalnoj nužnosti, jer ja mogu da vrednujem motive, mogu da ih prosuđujem, te da zauzmem stav prema kauzalno nužno nastalim motivima; ja mogu da ih prihvaćam ili odbacujem.«¹⁵⁶

Prihvaćanje i odbacivanje određenog motiva dvije su međusobno nespojive mentalne radnje i obje su dostupne djelovatelju koji slobodno odlučuje hoće li ili neće prihvatiti motiv. Drugim riječima, pred djelovateljem se nalazi više nego jedan mogući tijek radnje i na njemu je koji će odabrati. Još jedno pitanje u svezi s njenim stajalištem na koje treba odgovoriti jest: kakav je točno Ebenspanger libertarijanac? Danas je općeprihvaćeno da libertarijanizam dolazi u trima varijantama. Dijeli se na događajno-uzročni, djelovateljsko-uzročni i neuzročni libertarijanizam.¹⁵⁷ Kod događajno-uzročnog libertarijanizma slobodnu radnju indeterministički uzrokuju vjerovanja i želje u umu djelovatelja. Djelovateljsko-uzročni libertarijanizam smatra da djelovatelj kao supstancija indeterministički uzrokuje slobodu radnju. Neuzročni libertarijanizam slobodne radnje karakterizira kao neuzrokovane jednostavne događaje. Između njih i

¹⁵² Ibid.

¹⁵³ Ibid.

¹⁵⁴ Ibid., p. 3.

¹⁵⁵ Peter van Inwagen, *An Essay on Free Will* (Oxford: Oxford University Press, 1983), p. 8.

¹⁵⁶ Ebenspanger, p. 62.

¹⁵⁷ Randolph Clarke, »Alternatives for libertarians«, u: *The Oxford Handbook of Free Will*, edited by Robert Kane (New York, NY: Oxford University Press, 2011), pp. 132–133.

djelovatelja postoji neuzročna sveza. Ebenspanger spada u neuzročne libertarijance. U poglavlju u kojem izlaže svoju teoriju o slobodi volje ona tvrdi da slobodne radnje koje su usmjerene prema vrijednostima nije moguće protumačiti iz uzročno-mehaničkih uvjeta. Postoji iracionalni voljni čimbenik koji je izvan uzročne analize.¹⁵⁸ Drugim riječima, slobodne radnje nisu podložne uzročnoj analizi; one su neuzročne pojave. U zadnjem poglavlju svoje disertacije još je eksplicitnija:

»Kod voljnih akata, gdje je potrebno zauzimanje stava za ili protiv vrednota, kod voljnih akata u kojima se radi o važnim odlukama, od kojih zavisi smisao našeg života, kod vrednosno orijentiranih akata, svako je kvantitativno određivanje nemoguće, tu se radi o kvalitativnim oznakama. Mehanički kauzalitet ovdje je sasvim nedostatan, zbog toga upotrebljavamo dinamički kauzalitet koji se ne može mjeriti, te nije kvantitativno odrediv, ovdje dolaze u obzir kvalitativne oznake, t.j. važi princip stvaralačkih energija.«¹⁵⁹

Što je s filozofskim utjecajima na Ebenspanger? Na njeno promišljanje o slobodi volje primarno su utjecala tri filozofa: Nicolai Hartmann, Wilhelm Windelband i Émile Boutroux. Od Hartmanna preuzima ideju da je sloboda volje usmjerenost prema vrijednostima te da je ona etički problem. Hartmann na čovjeka gleda kao na posrednika između vrijednosti i stvarnosti koji svojom aktivnošću omogućuje da se vrijednosti pojave u stvarnosti.¹⁶⁰ Same vrijednosti ne mogu prisiliti čovjeka da ih dovede u stvarnost, nego on svojom voljom odlučuje hoće li tako biti.¹⁶¹ Od Windelbanda preuzima dualizam gledišta od kojih je jedno uzročno, znanstveno i determinističko gdje je ljudska volja determinirana, a drugo neuzročno, indeterminističko i vrijednosno gdje je ljudska volja slobodna.¹⁶² A od Boutrouxa preuzima tezu da je indeterminizam zaista prisutan u organskom svijetu i da je sloboda proporcionalna složenosti organskog života sa svojim vrhuncem u čovjeku kao najslobodnijem biću.¹⁶³

Disertacija, gledana u svojoj cjelokupnosti, pod snažnim je utjecajem novokantovstva. Većina filozofa na koje se Ebenspanger poziva i pod čijim utjecajem promišlja o pojmu slobode i volje pripadnici su jedne od dviju novokantovskih škola ili su djelovali pod njihovim utjecajem. Da se zadržim samo na primarnim utjecajima Ebenspanger: Hartmann je izvorno bio učenik

¹⁵⁸ Ebenspanger, p. 60.

¹⁵⁹ Ibid., pp. 95–96.

¹⁶⁰ Ibid., p. 19. Prema: Nicolai Hartmann, *Ethik III. Teil. Das Problem der Willensfreiheit* (Berlin/Leipzig: Walter der Gruyter, 1935), pp. 565–746.

¹⁶¹ Ibid.

¹⁶² Ibid., pp. 17–18, 38–39.

¹⁶³ Ibid., pp. 23–25, 41, 96.

marburških novokantovaca Cohena i Paula Natorpa. Iako je kasnije raskinuo s njima, zadržao je određene postavke novokantovaca.¹⁶⁴ Windelband je osnivač novokantovske Jugozapadne škole, a Boutroux spada među francuske novokantovce.¹⁶⁵ Nadalje, Ebenspanger posvećuje zasebno poglavlje Kantovoj nauci o slobodi volje i kako ju tumače Cohen i Windelband te svoje stajalište o Kantu oblikuje pod utjecajem Windelbanda.

Usto vrijedi navesti još dvije bitne stvari koje podupiru moju tezu. Prvo, neuzročni libertarijanizam bila je pozicija koju su zagovarali mnogi novokantovci.¹⁶⁶ Drugo, Arthur Liebert, osnivač filozofskog udruženja *Philosophia* čija je članica bila i Ebenspanger,¹⁶⁷ također je bio novokantovac.¹⁶⁸

To dokazuje dvije veoma važne stvari: prvo, da je Ebenspanger sama bila po svojoj filozofskoj orijentaciji novokantovka te da je njezina doktorska disertacija primjer hrvatske novokantovske filozofske misli. I drugo, da je novokantovstvo imalo svoj utjecaj i svoje pristalice u hrvatskoj filozofiji. Kolika je širina i dubina utjecaja novokantovstva na hrvatsku filozofiju tek treba istražiti.

Važno je još uočiti da Ebenspanger u svoju raspravu uključuje i kvantni indeterminizam, koji je u 1930-im bila recentna stvar i predmet rasprave prvo među fizičarima, a potom i među filozofima. Da se takva tema iz druge discipline spominje i povezuje s problemom slobode volje, impresivno je. Nadalje, kod Ebenspanger se može primijetiti iscrpan tretman psihologije. Razlog tomu je to što su dvojica od članova doktorske komisije pred kojom je branila svoju disertaciju bili filozof Albert Bazala, koji je neko vrijeme proveo u Njemačkoj kod Wundta,¹⁶⁹ i psiholog Ramiro Bujas, čije radove o slobodi volje i izravno spominje u svojoj disertaciji. Naposljetku, što se tiče prisutnosti hrvatske filozofske misli u disertaciji, Ebenspanger se služi i citira radove dvaju hrvatskih filozofa. To su već spomenuti Bazala i Pavao Vuk-Pavlović.

Doktorska disertacija *Problem slobode volje* Elly Ebenspanger vrijedna je istraživanja iz barem dva razloga: (1) to je prva doktorska disertacija o problemu slobode volje koja je obranjena na Sveučilištu u Zagrebu od njegove obnove 1874. godine i (2) ona je dokaz da je novokantovstvo ostavilo traga u hrvatskoj filozofiji.

¹⁶⁴ Anthony K. Jensen, »Neo-kantianism«, *Internet Encyclopedia of Philosophy*, <https://www.iep.utm.edu/neo-kant/> (posjećeno 17. rujna 2018).

¹⁶⁵ Ibid.

¹⁶⁶ Michael McKenna i Derk Pereboom, *Free Will: An Introduction* (New York, NY: Routledge, 2016), pp. 258–259.

¹⁶⁷ Girardi-Karšulin, »Elly Ebenspanger«, p. 163.

¹⁶⁸ Frederick C. Beiser, *The Genesis of Neo-Kantianism 1776–1880* (Oxford: Oxford University Press, 2014), p. 2.

¹⁶⁹ »Albert Bazala«, Digitalna baština, Institut za filozofiju, <http://content.ifzg.hr/digitalnaBastina/digitalnaBastinaAlbertBazala.htm> (posjećeno 12. prosinca 2018).

Bibliografija

- Ach, Narziss. *Über den Willen* (Leipzig: Quelle & Meyer, 1910).
- *Analyse des Willens* (Berlin: Urban & Schwarzenberg, 1935).
- ***, naslov, u: Arhiv Filozofskog fakulteta u Zagrebu, <http://knjiznica.ffzg.unizg.hr/arhiv> (posjećeno 10. kolovoza 2018).
- Bauch, Bruno. *Grundzüge der Ethik* (Stuttgart: W. Kohlhammer, 1935).
- Bazala, Albert. »O slobodi volje«, *Hrvatsko kolo* 6 (Zagreb: Matica hrvatska, 1910).
- »Albert Bazala«, Digitalna baština, Institut za filozofiju. <https://content.ifzg.hr/digitalnaBastina/digitalnaBastinaAlbertBazala.htm> (posjećeno 11. prosinca 2018).
- Beiser, Frederick C. *The Genesis of Neo-Kantianism 1776–1880* (Oxford: Oxford University Press, 2014).
- Bergson, Henri. *Essai sur les données immédiates de la conscience* (Pariz: Félix Alcan, 1936).
- Boutroux, Émile. *Über die Kontingenz der Naturgesetze*, preveo J. Benrubi (Jena: Eugen Diederichs Verlag, 1911).
- Bujas, Ramiro. »Psihologija čuvstva i volje«, skripta (Zagreb, 1934).
- Clark, Randolph. »Alternatives for libertarians«, u: *Oxford Handbook of Free Will*, edited by Robert Kane (New York, NY: Oxford University Press, 2011), pp. 329–348.
- Cohen, Hermann. *Kants Begründung der Ethik* (Berlin: Bruno Cassirer, 1910).
- de Broglie, Louis. »Réflexions sur l'indéterminisme en physique quantique«, *Travaux du IXe Congrès International de Philosophie*, Vol. 7: *Causalité et Déterminisme* (1937), pp. 3–9.
- Ebenspanger, Elly. *Problem slobode volje* (Zagreb: Tiskara C. Albrecht (P. Acinger), 1939).
- *Problem slobode volje*. Digitalne zbirke Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, <https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=info&id=10490> (posjećeno 6. kolovoza 2018).
- Girardi Karšulin, Mihaela. »Elly Ebenspanger«, u: *Filozofkinje u Hrvatskoj*, uredili Luka Boršić i Ivana Skuhala Karasman (Zagreb: Institut za filozofiju, 2017), pp. 163–176.
- Gomperz, Heinrich. *Das Problem der Willensfreiheit*. (Jena: Eugen Diederichs Verlag, 1907).
- Hartmann, Nicolai. *Ethik*, III. Teil: *Das Problem der Willensfreiheit* (Berlin – Leipzig: Walter de Gruyter, 1935).
- Jensen, Anthony K. »Neo-kantianism«, *Internet Encyclopedia of Philosophy*, <https://www.iep.utm.edu/neo-kant> (posjećeno 17. rujna 2018).
- Kant, Immanuel. *Die Kritik der reinen Vernunft* (1781; novo izdanje: Leipzig: Felix Meiner, 1922).

- *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*. (1785; novo izdanje, Reclam).
- *Die Kritik der praktischen Vernunft* (1788; novo izdanje: Leipzig: Felix Meiner, 1922).
- Kingdom, Frederick A. A. and Prins, Nicolaas. *Psychophysics: A Practical Introduction* (London: Academic Press, 2010).
- Messer, August. *Das Problem der Willensfreiheit* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1911).
- McKenna, Michael and Pereboom, Derk. *Free Will: An introduction* (New York, NY: Routledge, 2016).
- Rickert, Heinrich. *System der Philosophie* (Tübingen: J. C. B. Mohr, 1921).
- Schiller, F. C. S. »How far does science need determinism?«, *Travaux du IXe Congrès International de Philosophie*, Vol. 7: *Causalité et Déterminisme* (1937), pp. 28–33.
- Van Inwagen, Peter. *An Essay on Free Will* (Oxford: Oxford University Press, 1983).
- Vuk-Pavlović, Pavao. *Ličnost i odgoj* (Zagreb: Tipografija, 1932).
- Werner, Selma. *Das Problem von der menschlichen Willensfreiheit: Versuch einer Lösung auf analytischen Wege* (Berlin: Leonhard Simion Nf, 1914).
- Windelband, Wilhelm. *Über Willensfreiheit: zwölf Vorlesungen* (Tübingen: J. C. B. Mohr, 1905).
- Wundt, Wilhelm. *Ethik: Eine Untersuchung der Tatsachen und Gesetze des sittlichen Lebens* (Stuttgart: Ferdinand Enke, 1912).

Elly Ebenspanger on Free Will

Abstract

Analysed and evaluated in this article is the PhD thesis *The Free Will Problem* of the Croatian philosopher Elly Ebenspanger (1904 – 1942), which is the first doctoral dissertation on the free will problem defended at the University of Zagreb after its restoration in 1874. Ebenspanger focuses on answering the question whether next to the causal-deterministic perspective, according to which our will is determined and our action unavoidable, there is a perspective by /according to/ which we have free will. Ebenspanger answers in the affirmative and says that it is the perspective in which we are oriented towards values.

In this ethical perspective freedom is a postulate and when evaluating actions their causal history is not taken into account. Such actions are outside of causality and are thus free. Because of this perspective and our direct experience of our own spontaneity and freedom Ebenspanger concludes that we have free will.

Key words: Elly Ebenspanger, the free will problem, determinism, indeterminism, neo-Kantianism, incompatibilism, libertarianism, non-causal libertarianism, Wilhelm Windelband, Nicolai Hartmann, Immanuel Kant.

